

УДК 39(477)-37.091

DOI: 10.30840/2413-7065.2(71).2019.172222

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС: ДОМІНАНТИ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЄКЦІЙ

Анатолій ЦІПКОorcid.org/0000-0003-2597-2837

доктор філологічних наук, завідувач відділу української філології НДІУ

Анотація. Завдання українознавства як науки та викладової дисципліни розглянуто із застосуванням інформаційного та комунікаційного полів сучасної гуманітаристики. Сучасне українознавство має відповідати на сьогоденні гуманітарні та культурні виклики, помножуючи науковий арсенал україноцентричних знань, що дедалі частіше набуватимуть домінантного становища. Задля цього в сучасному українознавстві здійснюються подальші напрацювання з найвідповідніших можливостей вивчення, добирання й обґрунтування способів вивчення, а відтак – пропагування вивченого. Виклики, що постають перед сучасним українознавством, походять з кількох джерел – це: глобалізація, лібералізм, неоконсерватизм. Наголошено, що ідеологія, містячи виразний системотворчий чинник, у подальшому ґрунтує епохальний поступ як у науковому житті, так і в державотворчих рухах. У своєму змістовому структуруванні поняття «ідеологія», де увиразнюється наукова системотворчість, якнайбільше відбиває завдання українознавства і в XIX, і XX–XXI століттях – системність та складносистемність (надсистемність) знань про Україну та українців. Підтверджено, що українознавство – це наука (наукова система) україноцентричних знань, що розглядає феномени українського культуротворчого та державотворчого фактуму. Зауважено, що при окресленні завдань українознавства не слід забувати про справу «системної пайдеї». Цей процес з україноцентричного навчання та виховання, відтак – наповнення шкільного навчально-виховного простору україноцентричними знаннями та викладовими підходами. Питома можливість сучасної українознавчої синтезування та систематизування має бути особливим запитом сучасної української школи, де пропагуються сумарні підходи до здобування знань. Завдяки такій сумі знань укладатиметься система українознавчої як україноцентричної комунікації. Сама держава на основі такого знаннєвого досвіду діятиме як система взаємин, що здійснюються лише в координатах відкритого суспільства та постійно «прилюдної» держави (public state).

Ключові слова: українознавство; науковий дискурс; комунікативні проєкції; українськість; українство.

UKRAINIAN SCIENTIFIC DISCOURSE: DOMINANTS OF COMMUNICATIVE PROJECTIONS

Anatolii TSIPKO

Doctor of Philological Sciences, Head of the Ukrainian Philology Department of RIUS

Annotation. The tasks of Ukrainian studies as a science and teaching discipline are considered with the use of information and communication fields of modern humanities. Modern Ukrainian studies should respond to the present humanitarian and cultural challenges, multiplying the scientific arsenal of Ukrainian-centric knowledge that will keep increasing its dominance. For this purpose, in modern Ukrainian studies, further work is being done on the most appropriate possibilities for studying,

© Ціпко А.

selecting, and substantiating the ways of studying, and, therefore, for propagation of the learned. The challenges faced by modern Ukrainian studies come from several sources: globalization, liberalism, neoconservatism. It is emphasized that ideology, which contains a clear system-making factor, further builds the epochal progress both in scientific life and in state-building movements. In its content structuring, the concept of "ideology", which manifests itself in scientific system-making, reflects, as much as possible, the tasks of Ukrainian studies in the 19th and 20th-21st centuries – the systematic and complex system (supersystematic) of knowledge about Ukraine and Ukrainians. It is confirmed that Ukrainian studies are a science (scientific system) of Ukrainian-centric knowledge which deals with the phenomena of Ukrainian cultural creation and state creation factum. It is noted that in defining the tasks of Ukrainian studies, one should not forget about that of "system paideia". This is a process of Ukrainian-centric education and upbringing; hence, the filling of the school curriculum with Ukrainian-centric knowledge and teaching approaches. The specific possibility of Ukrainianological synthesis and systematization should be a special request of a modern Ukrainian school, where common (summarized) approaches to knowledge acquisition are promoted. Thanks to this amount of knowledge, the Ukrainian-study system will be structured as Ukrainian-centric communication. On the basis of such know-how, the state itself will act as a system of relations, which are carried out only in the coordinates of an open society and a constantly "public state".

Key words: *Ukrainian studies; scientific discourse; communicative projections; Ukrainian essence; Ukrainians in the world.*

Теперішній час людського перебування у світі вказує на наявність стрімко змінних та пропонованих, пропагованих (нав'язуваних) ідеологічних та життєвих «пост» (post) і разом з тим немалою мірою подає засвідчення появи наступальних, так само ідеологічних, «нео» (neo). Все це вказує на активування засобів тотальної антропології в пропонованих інформаційних та пропагованих ідеологічних процесах [3]. Всі ці рухи – виразні ознаки сьогодення, яке характеризується, перш за все, інформаційним та комунікаційним наступами та звабами. Отже, сьогоденне відчуття дії та впливу таких ідеологічних механізмів – це перебування у просторі інформаційного часу та інформаційного суспільства, у яких задовольняються потреби та запити постіндустріальної доби. За класичним підходом усі інтенційні спрямування, що містяться у повідомленнях або інформаційних діях, завжди мали би підпадати під мірило головного оцінювання, яким, безумовно, визнається категорійний

чинник правди. У цьому зв'язку постає умова, що ґрунтується ідеєю «інтенційного буття», котра є виразно відмінною від буття «об'єктивного». Тобто йдеться про особливе спрямування на об'єкт та виокремлений вимір мисленнєвого «в-існування» [4, с. 375].

Натепер не лише думка, а й правда зазнала плюралізації. З подивом, а глибше роздумуючи – з прикрістю, можна говорити про допущене існування навіть «постправди». Ще прикрішим у зв'язку з цим є послаблення дії дискусійного чинника, зокрема з огляду на плюралізм правди та наявність необмеженої, безперестанно множеної, кількості правд. А відтак знецінення або принаймні зменшення можливості справдovanого (верифікованого) утвердження інформаційного факту. Зауважування такої наявності – це в ніякому разі не протиставляння «колишнього» та «теперішнього». Це розмірковування про наявний та можливий інструментарій у комунікуванні та інформуванні.

Самі поняття «колишнього» і «теперішнього» як протиставлення мають структурний розподіл та зосередження у змістовому складі таких визначень, як «модерн» та «традиція», що теж розводяться на різні береги людського змагання на знанневому, а відтак – самовиражальному полі. У часі ці світоглядні й культуротворчі доби показують певну наступність-послідовність, а отже – тяглість. При тім, що сам модерн не особливо хоче зважати на культурну та світоглядну ємність традиції. Хоча насправді традиція є набагато ємнішим феноменальним умістом, навіть з огляду на її часове тривання. Модерн після нелегкого часу його розвою в ХХ ст. замінено явищами постмодерного. А зберігання і використання багатьох форм культурного досвіду – це дії, що здійснюються завдяки триванню традиції. Незважаючи на свою ніби «попередність», традиція невпинно спрямовує творчість і вміщує в собі витворене.

Модерність чи *modernity* – це сукупне позначення історичної епохи нового та новітнього часу з характерними для неї особливостями розвитку культури, філософії – розвитку суспільства. Прикметним є те, що поява позначення характеру модерну та модерності не належить до нового чи новітнього часу. Початки розподілу на модерне і передмодерне вбачаються в часі пізньої античності. Тоді християни почали називати себе *moderni* («сьогочасні»), на відміну від язичників, яких називалося *antiqui* («колишні») [14, с. 95].

У самому модерні може мати потенціал вияву та силу впливу і таке явище, як «археомодерн». З нього з огляду на присутність дії міфу та міфічного в «зорганізуванні» суспільної свідомости

розвиваються потуги такого явища, як «архаїчний міфомодерн». Ним теж намагаються та «споряджаються» чинники суспільної «настанови». При тім, що у сусідстві з Україною розвивається суспільне зорганізування, яке можна було би означити як «постмодерне середньовіччя». Це приклад сьогоденної Російської Федерації.

Налаштування на надто чутливе ставлення до модерного та модерності неабияк стосується й наукової діяльності. Інформація та знання наукового типу у суспільстві утверджувалися як його набуток не завдяки лише запереченням, але через застосування дискусійних полів, де ступенево увиразнюється структура факту як основи знання та підґрунтя світогляду. Творення світогляду – це систематизування знань. Власне, таке завдання виконує сучасне українознавство як чинник наукового руху та освітніх практик.

Завдання сучасного українознавства – відповідати на сьогоденні гуманітарні та культурні виклики, помножуючи науковий арсенал україноцентричних знань. Отже, в сучасному українознавстві є завдання з вивчення, добирання й обґрунтування способів вивчення та пропагування вивченого. Такі виклики походять з кількох джерел – це: глобалізація, лібералізм, неоконсерватизм.

Українознавство: науковий опорний депозитарій

В усталеному – трішки «лівацькому» – класифікуванні знання має такий розподіл: практичне, духовно-практичне та теоретичне. Чи вдовольняє воно нас? Певно, що не зовсім.

Властивішим для українознавців був би підхід, що зорганізовує дієву

категорію «знання» як найбезпосередніше пов'язану з рухом ідей, на це вказував ще С. Єфремов. Щоправда, ця Єфремовська заувага стосувалася історії письменства в українській культурі. Проте, зважаючи на виразне системотворче підґрунтя цього типу людської творчості, адже письменство – це можливості всеохоплення у структурах тексту та контексту розмаїтих здобувальних намірів, укладених у координати людського знанневого поступу, може йтися і про застосування та прикладання Єфремовського орієнтиру до всього українського пізнавального та знанневого досвіду. З приводу потреби спиратися саме на поступ ідей С. Єфремов висловлювався так: «Історія письменства – це твердо повинні ми пам'ятати – є насамперед, історія в людській творчості ідей...» [6, с. 25]. А звідси і набування та категоризування «досвіду». Отже, категоризовані структури (вибудови) «знання» та «досвід» на тлі руху ідей у просторі України як тяглому культуротворчому бутті – чи не це головний чинник «українознавства»?

У цьому зв'язку постає ще один вагомий рушій, що систематизує та зорганізовує як уже набуте знання, так і його подальше набування, – це ідеологія. Показово, що первинні – форма та ділянка застосування – цього поняття були зовсім не пов'язаними з політичним змістовим конотуванням. У своїй першій появі поняття «ідеологія» якнайбільше спричинювалося до посилення наукової систематизації. Тож поняття «ідеологія» у своєму генетичному структуруванні і первинних практиках використання націлювалося на більше скріплення наукової системи. На ту пору – системи наук. Відтак поняття «ідеологія», з огляду на свою системотворчість, є вагомим

чинником у творенні наукового розвою та поступу. Воно теж, зважаючи на цю його властивість, лягає в основу складання українознавчої науки як системи. Уперше це поняття виголошено як пропозицію до вжиткового застосування Антуаном Дестютом де Трасі, котрий виступив із лекцією в Інституті Франції, організації, що з'явилася з плину французьких революційних подій [5, с. 11].

У час європейської Реформації у країнах європейської Півночі, де найбільше виявився рух протестантів, було здійснено протиставлення європейському Півднєві. Неабияк це позначилося на мовних практиках. Передовсім такий розподіл упадав у вічі на побутовому рівні – в іменах, хоча за цим стояла глибока дія, спрямована на відрубність-відхід від спадщини християнського Рима. Тоді в європейському іменникові почала з'являтися велика кількість старозаповітних імен. Ними замінялися до того широковживані імена з латиномовних римських «Мартирологів» («Житійників-мучеництв»).

Подібне сталося і в час Французької революції. Ця доба особливо захоплювалася Давньою Грецією. Відтак і в мовних практиках латину як панівну європейську мову науки та щонайвиразніше – мову Церкви (*lingua Ecclesiae*) почали виштовхувати та замінити грекою. Один із наслідків – поява такого слова-поняття, як «ідеологія» – «слово про ідеї» (протообрази-задуми) чи ж «наука про ідеї» [5, с. 11].

Незважаючи на первинні обставини появи та початкового побутування слова «ідеологія», його значущість як центричного поняття руху на самоосягнення й самоорганізацію серед «старо»-європейських та «ново»-американських

народів є безумовною. При тім увиразнюється його подвійна практичність. Ідеологія, містячи виразний системотворчий чинник, у подальшому ґрунтує епохальний поступ як у науковому житті, так і в державотворчих рухах. Їх можна спостерігати і в українському науковому та державотворчому плинах. Щонайбільше в українознавстві, яке систематизує та оцінює їх з огляду на феноменологію кожного з процесів. У своєму змістовому структуруванні поняття «ідеологія», де увиразнюється наукова системотворчість, якнайбільше відбиває завдання українознавства і в XIX, і XX–XXI століттях – системність та складно-системність (надсистемність) знань про Україну та українців.

Категорія «знання» – вичленуваного, вивіреного (практично справдваного), комплексно вибудуваного, присутньо систематизованого, організованого у предметному пошуку на зразок логосних структур – має ступеневу вищість над вивченням (студіями). Логосне структурування та охоплення – це і спостереження, і виставляння-пропагування – перформативність науково-дослідної дії. Логосність спонукає до мисленневого налаштування на широту та всеохопність. У ній потенційно та акціонально зосереджено помічання процесу-тяглості, етапів-набування та суми передбачень (прогностики). У логосному структуруванні вбачаються і *actus exercitus* (здійснена дія), де здійснено аналіз, як так само – *actus significatus* (позначена (окреслена) дія) [4, с. 134, 137]. Тоді як «українські студії» – це, певна річ, «україністика» [22, с. 145 – 147].

Українознавство – це наука (наукова система) україноцентричних знань, що розглядає феномени українського

культуротворчого та державотворчого фактуму, які тягло з’являються в координатах етнонаціонального буття українців. Українознавство – це наукова система україноцентричних знань, в основі яких є культуротворчий фактум, доконаний в координатах етнонаціонального буття українців.

Українознавство – це наука, адже воно як напрям наукової праці та система ідей вже набуло виразних ознак та статусности парадигми, що цілком може слугувати на те, аби: «...визначати планомірність проблем та методів досліджень у кожній ділянці наукових завдань («своєї» науки) для подальших поколінь учених...» [9, с. 28].

До дослідних чинників українознавства належать: культурна антропологія та розмаїті самості (ідентифікації), в тому ліку – й творча самість українців. У цьому зв’язку слід так само згадати системність, отже, система внутрішньо вилаштовує «домінанти» та «підпорядкування», тобто рівні загального керування дослідним процесом та впорядкування підсумків, здобутих у ньому. Системні рівні українознавчої науки творяться як надсистеми із залученням мікросистем (це стосовно українознавства), у своєму практичному застосуванні кожен із цих напрямів може творити надсистему. Отже, йдеться про інтегративне (взаємопереходове) залучення до українознавчої системи наукових полів культурології (культурознавства), антропології (людинознавства) – психології (головним чином – етнопсихології – поведінкові типи (біхевіоризм), творчий та життєвий етоси), соціології (суспільствознавства). Все це – складники гуманітаристики. Українознавство – це теж гуманітаристика. Але не лише

«українська гуманітаристика», а «україноцентрична гуманітаристика». І на цьому – як на особливій та вирізняльній рисі – слід наголошувати (!).

Тож українознавство вже у ХХ ст., особливо у його другій половині, набуло виразних ознак системного явища в науці, тобто, власне, науки. А ще більше таких підстав з'явилося з відродженням Української держави у 90-х роках ХХ ст. Це, власне, були ті головні обставини, що виявилися як основа до остаточного дооформлення «самопізнавальної» (М. Драгоманов) [17, с. 217] – «себезнавчої» науки про Україну та українців в Українській державі як системного поля з інтегративним підходом, що ґрунтується на міжгалузевих зв'язках та фактажевому синтезі. То був час остаточного закріплення в понятті «українознавство» системотворчого чинника, тобто форми українознавства як українології. Отже, здійснено ступеневий перехід від споріднених та значно об'єднаних українських студій до українознавства як системної українології [22, с. 150].

Українознавство має свої опорні поняття, що вибудовуються як концептуалії та напрямні українознавчого спостереження та розмислу. Система українознавчого наукового спостереження – Україно-знання – твориться на підґрунті ретро-перспективної (синхронно-діахронної) комплексності, міждисциплінарності, інтегративності, на культурологічній основі та феноменології, психології прогностичної творчості як чинникові розгляду творчої поведінки особи й спільноти [19]. Серед них домінантними є такі:

українська спільнота – це середовище творення і зберігання смислового потенціалу української культури

(цивілізації) та усвідомлені, історично виражені часопросторові форми духовного і господарчого єднання українства;

українськість (українська світоглядна та життєва сутність) – особлива практика набування й утвердження власної самости у формах культурного, спільнотного, суспільно-державного самовираження українців;

українське – цивілізаційне вироблення (продукування) смислів (сенсів) українцями, часопросторові історичні форми тяглого розгортання українського культуротворчого потенціалу, мовно-словесний та уречевлений простір Українського світу, поведінковий етос українців;

українство – українська етнічна множинність у світі, культурно-цивілізаційний та самозберігальний (ідентифікаційний) феномен української спільноти в історичних періодах, тяглістю від раннього нового до постмодерного часу, з інтегративним досвідом культуротворчого, освітнього, наукового, економічного узв'язання у суспільствах країн проживання.

Отже, українознавство – це система наукового знання про Україну, українців, українськість, що розглядаються через практичний досвід культуротворення і спільнотного єднання.

У тягломому поступі української науки спостерігається дія двох європейських проєктів. У старому київському досвіді – це «єзуїтський проєкт», що представлявся через Академію (колегію), зокрема Острозьку та Київську (Могилянську). Його підсумок – історіософський твір, приписуваний архімандритові Інокентію Гізелю, «Київський Синопис» (1674 р.). Щоправда, донативно спрацював цей твір більше на скріплення московського

північного царського замислу. А ще «домініканський проєкт» – це класичний європейський університет. А це задуми дворянства про створення університетів в Україні. «Українським» було також створення Московського університету, перші набори до цього навчального закладу були переважно «українськими». Московська знать, як і колись бояри за київського князя Володимира, не поспішала віддавати своїх дітей на навчання до новоствореної високої школи.

Харківський та Київський університети дають «професорську» українофільську течію. Бо попередні – нездійснені – задуми щодо заснування університетів в Україні хоча і були патріотичними, а таки дворянськими, а отже, «малоросійськими» за духом та надиханням. У XVIII – на початку XIX ст. розглядалися проєкти створення університетів на Лівобережній Україні – в Батурині, Чернігові, Новгороді-Сіверському [23, с. 71].

У середовищі європейських університетів, де навчалася значна кількість студентів із різних європейських країв, починає вперше вирізнятися культурне та етнічне самоусвідомлення спудеїв. Таке вирізнення ґрунтувалося на розумінні уродженого зв'язку із землею-місцем, на якому витворювалося середовище із згуртованих завдяки такому – спільному – народженню та подальшому їхньому постійному комунікуванню. Отже, йшлося про тих, хто – *natus est* – є там сам народжений та признається до всіх (знається зі всіма), хто там народився. У Празькому університеті, заснованому 1348 р., студенти ділилися на представників німецької (*natio Germanica*), чеської (*natio Bohemica*) та польської (*natio Polonica*) нації. В університеті міста Абердин (Шотландія)

тамтешні студенти розподілялися на 4 нації – Мар, Бачей, Морей і Енгус (місцини Північно-Східної Шотландії). У Паризькому університеті було представлено нації Пікардії, Франції, Нормандії та Німеччини. В Італії були знаними нації Флоренції (*nazione fiorentina*) та Мілана (*nazione milanese*) [10, с. 90]. Такі приклади виокремлення показують і українські студенти, це, зокрема, вихованець паризької Сорбонни, який у 1353 р. записався як *Magister Petrus Cordowan et socius eius de Ruthenia* – «Вивчений достойник Петро Кордован, походженням з Руси». Загалом у часовій тягlosti з 1353 р. (це згадка про магістра Петра Кордована з Рутенії (Руси) в Сорбонні) до 1781 р. (Григорій Розумовський, син гетьмана Кирила в університеті Лейдена) в записках європейських університетів можна натрапити на імена понад 150 студентів [12, с. 177].

«Український світ» або українська цивілізація теж, як видається, вже є доконаним фактом історико-суспільного життя та, думається, і науки. Принаймні так стверджується в українознавстві. Адже, незважаючи на класифікативну бінарність (двочленування) – Західна та Східна цивілізації, у науці сталося поступове «спускання» високого чинника цивілізаційного структурування світу до рівня культури. Те, що колись визнавалося лише культурами (тобто способами обробітку), вже тепер не протиставляється цивілізації – способі ідейного збирання та організаційного проводу. В основі структурування «цивілізації» є латинське слово-поняття *civitas, civitatis* – «місто».

Зрозуміло, що з урахуванням подальшого культуротворчого розгортання ідеться про культурний процес,

який теж слід спостерігати в системних межах завдяки елементам, що належать до класу культурних появ. За Л. Вайтом, «...культурний процес – потік взаємодії культурних елементів інструментів, вірувань, звичаїв... У цьому процесі кожний із елементів впливає на інші... Це процес є змагальним... Постійно витворюються нові комбінації й синтези – відкриття та винаходи – культурних елементів...» [7, с. 423].

А в цивілізаціях, окрім виразного ідейного проводу, що призводить до «конфігурацій культурного зростання» (configurations of culture grows) (А. Крьобер) [8, с. 227], з'являється ще й виразний культуротворчий стиль, який як домінанта залишається в пам'яті кожного з наступних поколінь.

У Російській Федерації наполягають на існуванні окремої «російської цивілізації», що має свої «духовні скрепи» (у концепції «Русского міра») та ґрунтується «русскостью». А межі «Русского міра», як заявляв В. Путін, – це не лише державний простір у кордонах Російської Федерації. Це, на його думку, простір, що витворюється завдяки російській мові, отже, російська мова («русській язык») – це «живое пространство... – живий простір багатонаціонального «русского міра», який є значно ширшим за саму Росію» (перекл. – А. Ц.) [1, с. 152].

Російсько-московським «скрепам» мають бути протиставленими українські світоглядно-духовні первні (принципати), середовищем виникнення та практичного застосування яких була і є українська спільнота. А посилатися на досвід їхнього використання обов'язково має й Українська держава.

Отже, основою російської цивілізації та «Русского міра» є духовні «скрепи». А

також ідея євразійства. До речі, у цьому випадку українцями може протиставлятися ідея київської історичної трансчорноморськості, коли зважати на давню українську таласократію – владу на Морі. А також чорноморсько-кубанський концепт та організаційний чинник. Євразійському об'єднанню, що виникло на основі: Москва + Тартарія (Сибір (Зауралля)), має протистояти культурно-історична спілка: Київ + Кубань + Чорномор'я. Саме такі межі землі українців – України окреслив М. Драгоманов у своєму «Попередньому слові до “Громади”» [17, с. 359 – 360]. Завдяки цьому відбуватиметься протиставлення і концепції «трієдіної Русі», а відтак «трієдіного народу». На жаль, ця концепція унітарного культурного генетизму та історичного буття знову активується в російському інформаційному суспільстві, навіть не зважаючи на те, що її було цілковито спростовано М. Грушевським ще століття тому.

У цьому зв'язку доречним буде згадати словникарський досвід В. Даля, «козака Луганського», який хотів, було, назвати, спираючись на тодішню офіційну триєдність, свою працю як «Толковий словарь великорускаго нарѣчія рускаго языка». Зробити так йому не дозволили. Натомість з'явився «Толковий словарь живаго великорускаго языка» (Санкт-Петербург, 1880 р.).

Зрозумілішою є вартість цивілізаційного, а перш за все, – державотворчого протистояння, що криється навіть у вживанні прийменників «в» та «на» стосовно України. Поява такого відходу від застосування прийменника «в» простежується ще в 2011 – 2012 рр. Слідом за В. Путіним почали скасовувати правила міждержавних взаємин і його

чиновники, а згодом і вся путінська офіційщина. І все це робиться з посиланням нібито на норми російської мови. Хоча є цілком зрозумілим, що «в» Україні – це в державі Україна, а «на» Україні – це «на» землі України. При тім, що і в російських джерелах XVII ст. писалося «на Москве». Цю форму вживав 1649 р., зокрема, еромонах Арсеній (Антон Путіловіч Суханов), який долучався до дипломатичної справи, розмовляючи з представниками давніх Церков християнського Сходу: «Могут на Москве і чотирех патріархов откінуть, якоже і папу естлі оне не православни будут» [18, с. 422].

Як видається, з огляду на сьогочасні наукові напрями у дослідженні культур та цивілізацій у світі є наявними всі підстави розглядати й український цивілізаційний потенціал як dokonane історико-суспільне явище. На цьому теж слід наполягати, зокрема, в українознавчих дослідженнях. Водночас особливо належить концептуалізувати понятійну структуру «Український світ». Отже, «Український світ» – це буттєвий простір, світогляд, творча місцина (локус), життєвий досвід, культурно-історична тяглість.

«Український світ» як явище феноменального типу і як українознавче поняття та українознавчий дослідний чинник тісно пов'язується з поняттями українського «культуротворення» та «культурозбереження». Поняття «Український світ» лише на початках має прив'язку до чинника землі, що виступає як місце зародження (появи ядра культуротворчого потенціалу) та подальшого тяглого культуротворчого розгортання. До речі, ще у XVIII ст. на цьому чинникові наголосив Ш. Монтеск'є. Хоча згодом таку думку намагалися заперечити, називаючи її «натуралістичною оманю» [2, с. 414].

В обставинах сьогодення «Український світ» не завжди має прив'язку до «своєї» землі. Саме так існує феноменальне явище світового українства. Відтак постійно чинним завданням в українознавстві є міжкультурні взаємини. Їхня особливість – це долання початкового культурного шоку-оторопіння (К. Оберг) [14, с. 66] і набування моделей співіснування у координатах «свій» – «чужий» (тепер: «свій» – «інший») та способів власного культурного «себепредставлення» у світі. У цьому зв'язку постають усі форми існування та перетворень суб'єктивності в європейській культурі, спричинені змінами «іншого». Сама суб'єктивність має тісне поєднання з символічністю, історичністю та трансцендентним. Згадуючи суб'єктивування у площині взаємин «свого» та «іншого», слід зауважувати не лише обставини, зумовлені історією культури, а й глибинний онтогенез людської суб'єктивності [13].

Український світ має своє творче та зберігальне середовище – це спільнота.

Спільнота є основою-осердям у зв'язкових та комунікативних координатах «державна – суспільство». Спільнота здійснює духовне єднання українців. Поряд із тим слід згадати і такий єднальний та організаційний чинник, як «громада» – це господарчий утір українців [21, с. 116]. Він, власне, містить свою суть та етосне вираження в українській шанобливій зертальній формулі «панове громадо»: «А що, панове громадо, – почав один старий дід на цвинтарі...» [11, с. 385]. Громада здійснює первинне зорганізування українського господарчого побуту з подальшим ступеневим імпульсуванням на духовному рівні буттєвого стану

спільноти. Власне, «грумада» є найбезпосереднішим «середовищним» поняттям. Адже «спільнота» – це вже наукове описове спостереження та змоглядне виведення і формулювання.

Спільнота – це також простір (spacium) із випрацюваним культуротворчим функціоналом. Здатність спільноти – активно реагувати на світові культурозміни. Виразний приклад такого реагування в українському досвіді – це «побароковлення» української культури в XVII–XVIII ст. В українській спільноті були і свої очільники – це митрополити-етнархи [18, с. 194–196]. Доречним буде згадати, що і в Чорногорії упродовж тривалого часу – аж до 1852 р. – митрополити теж були очільниками народу (спільноти) – етнархами.

Згодом сталося так, що українська спільнота втратила своїх очільників. На XIX ст. всі митрополити Київські були вже неукраїнського походження, а дії на зразок справ Петра Могили, котрий походив із Молдови, вони не вчиняли. Малим винятком серед них буде хіба що постать митрополита Євгенія Болховітинова, любителя київських «древностей». Козацька верхівка, зманена дворянством та урядовими «місцями», вже теж була не київським руським, з огляду на генетично-історичні засади, українським, чинником, а представниками малоросійства. Щоправда, ці представники зачаєно містили в собі генетичну та культурну українськість, часами виразно признавалися до всього українського. Стан зачаєної (потенційної) українськості при першій нагоді переходив до становища її активування, саме такий – зачаєний та можливий до переходу – стан дав дієві приклади М. Максимовича та М. Гоголя.

Спільнота як поняття є відомим і в «беларусазнаўстве» – «супольнасць», так само в Білорусі в науці використовують і поняття «беларускасць». Хоча в окремих випадках поняття «беларускасць» вживається у більш звуженому смисловому полі, порівняно з «українськістю», визначенням, обґрунтованим в українознавстві, – лише як належність до «Беларусі». «Русскость» (як характерна особливість росіян) є в «росієведенії», в цій науці намагаються теж утвердити поняття «спільнота», хоча для нього з важкістю добирається відповідник. Це, як запропоновано, – «общность». Та воно вже використовувалося в радянському суспільствознавстві на позначення «нової общності» – «советского народа». Для цього поняття в українській мові вживалося слово (та словосполучення) «нова спільність – радянський народ», «спільність соціальна» [16, с. 67, 288].

Спільнота як середовище зорганізування та спосіб об'єднання-згуртування у внутрішньоспільних та державних взаєминах – це «паралельний світ» [24], культурно та світоглядно (за віровизнанням) відокремлений та історично обумовлений. Хоча підпорядкований принципів загального добра (на зразок Common wealth у Великобританії). Форми виявів українського спільнотного досвіду – Руська (Українська) спільнота в Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій, Австро-Угорщині.

Спільнотний спосіб буття та самоорганізації простежується переважно в носіїв християнського віровизнання під володарюванням ісламських правителів та в складі мусульманських держав. Це мілети – rum ortodoks («рум-ортодокс» – греко-православні)

та вірмени (*ermeniler*) в Османській імперії – *ermenî ortodoks* (вірмени-григоріанці), певного часу, до остаточного виокремлення в свій мілет, до нього належали і вірменські східні католики («франки») – *ermenî katolik*, мелькити та християни-нехалкедонці (сиро-арамейці – яковити) в дамасько-халебській та прибережній Сиріях [20], остання тепер – Ліван, айсори (сирійці-християни) в горах Курдистану та довкола озера Урмія, копти в Єгипті, сиро-малабарці в індійському штаті Керала. Щоправда, досвід спільного зустрічається і серед нехристиян: друзи в Ліванських горах, езиди-курди та сабеї у Месопотамії, сикхи, об'єднані довкола Золотого храму в Амритсарі (Пенджаб), та джайни в Індії, зороастрійці-гебри в Персії-Ірані. У Росії досвід спільного згуртування показують старообрядці та близькі до них «духовні християни» – молокани й духобори.

Українознавчі дослідження вибудовуються на основі такого інструментарно-збірного чинника, як «фактум» (*factum*). Факт – це сума завершених подій (*factum est* – «сталось, звершилось» з латини). Він має цілковите вирізнення від дати-події. Факт скріплює формат феномену – активної явищності завдяки масштабності контексту. У цьому зв'язку слід брати до уваги теорію американського антрополога і кроскультурного дослідника Е. Холла про високо- та низькоконтекстові культури [14, с. 57–62]. Довкола факту витворюється контекст завершеного фактуму. Звідси наше завдання розглядати тексти та контексти як форми культуротворення. А відтак поява культурознавства (культурології). Воно має широке в засягах спрямування та обсягах набування

предметне поле, де стається охоплення предметною структурою спостережного матеріалу. Фактові підпорядковується *data historiae* – історична дата (подія), що перебуває у складі *factum creaturae et culturae* – культуротворчого фактуму.

У зв'язку з цим слід згадати етапи українознавчого поступу – це «фактажеве українознавство» та концепційне (концептуальне) українознавство. «Фактум» у цьому випадку вжито зумисно, у ньому криються поняття та вияви збірності й довершеності. Зі структурною основою феноменологічного поняття «факту» є пов'язаною фактажевість. Його удокладнено в процесі набування, складання та систематизації знань про Україну та українців як «фактажеве українознавство»¹.

Кожна наука в своєму плині та поступі вимірюється певним часовим етапуванням та визначеними у кожному з цих проміжків-етапів завданнями. З огляду на те, як розвивалася європейська наука – від «описовства» (дескрипції) до «концептування» (концептуалізації) явищ та процесів, – має свій розвиток й українознавство. Це два великих та обсягових наукових періоди, властивих

¹ Такий розподіл на великі періоди: знанняве (інформаційне) накопичення історичних повідомлень про Україну та українців («фактажеве українознавство») та концептуалізацію набутого знання завдяки науковому інструментарію та можливостям історичної доби (навіть діб) як пропозиція неодноразово висловлювалися та обґрунтовувалися А. Ціпком на методологічних семінарах Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. При написанні посібника «Українознавство» (вийшов друком 2008 р. у видавництві Київського національного університету імені Тараса Шевченка) ця пропозиція як підсумок цих обговорень, до якого долучалася В. Піскун, ліг в основу розділу «Становлення й основні етапи розвитку українознавства» у складі цього посібника [15, с. 43 – 59].

часові, перший із них – накопичення-набування, наступний (фактажевий (знанневий) арсенал) – опрідметнення та концептуалізація (науковий потенціал). Звісно, кожен із цих періодів може мати і своє докладне подрібнення та технічно-інструментарне увиразнення. Тоді кількість таких етапів зростатиме. Та чи підлягає запереченню оця властивість у загальному розвитку науки, яку і використовує українознавство як свій визначальний чинник: вбачати щонайбільше систематизування та структурування наукового знання про Україну та українців, починаючи з XVIII ст., зважаючи на той час, коли поняття «ідеологія» почало вживатися як системотворчий чинник задля потреб науки. Певно, що ні. Тож і в українознавстві застосовується ця загальна основа розвитку науки: від збирання-накопичення до концептуалізації та системної вибудови здобутих та отримуваних знань.

**Українознавство:
наукова комунікативна
та практично-викладова стратегія**

При окресленні завдань українознавства не слід забувати про завдання «системної пайдеї» (συστημα παιδεία) у зв'язку з українознавством як викладовою та освітньою практиками. Це завдання з україноцентричного навчання та виховання, відтак – це зв'язок зі школою (всіма рівнями освіти – початковою, середньою, вищою), наповнення шкільного навчально-виховного простору україноцентричними знаннями та викладовими підходами. Питома можливість українознавчого синтезування та систематизування має бути особливим запитом сучасної української школи, де пропагуються сумарні підходи

до здобування знань. Окрім основного викладового курсу, українознавство може бути викладовим підсумком у середній школі та сумарним лекторієм у вищій школі як гуманітарна україноцентрична систематизація вивченого за програмою декількох попередніх класів та курсів. Отже, така викладова та лекційна «знаннева сума» (summa cognitionis) має читатися і у вищій школі. Її завдання – представляти сучасний світ у розмаїтих можливісних формах інформаційного суспільства. Водночас такий системний курс має випрацювати у його слухачів навички та вміння опрацьовування інформаційного поля з позицій власної культурної – генетичної та історичної – гідності. В обрисах сучасного людинознавства здомінує позиція людинопредставлення особи як організму-учасника соціалізації. Інтенції українознавчого курсу мають спрямовуватися на закріплення та посилення в слухачеві акційної частки його культуротворчого потенціалу. Отже, громадянство особи має неодмінно співдіяти з її культуротворчими засадами. Відтак у державі така особа представлятиметься не лише як громадянин, а й культуротворець. Тоді виникатиме усвідомлення держави як злагодженої дієвої системи врівноважувальних творчих та суспільних (громадянських) взаємин, що походять з ядра-осердя спільноти як постійно чинного середовища, з якого з'являються імпульси до практичних – творчих – виявів діяльності особи. Основою яких, звісно, виступатиме знанневий досвід у формах його особистого набування, але ґрунтованому також на гуртовому чинникові знаннево-інформаційного потенціалу. Так укладатиметься ще й система українознавчої як україноцентричної

комунікації. Сама держава завдяки такому знанневому досвідові особи діятиме як система взаємин, що здійснюються лише в координатах відкритого суспільства та постійно «прилюдної» держави (public state).

Держава на сучасному етапі свого існування – це протиставлення profound state (глибинна держава, держава за потаємним узгодженням та домовленнями) до public state (прилюдна, публіцистична держава). У сьогочасній Україні-державі спільнотний чинник як спосіб згуртування та самозахисту не втрачає своєї ваги. Здавалося б, за наявності держави Україна, як і будь-якої іншої держави, дія спільнотного чинника мала б слабшати, адже свій державотворчий потенціал та культурозахисні завдання спільнота передає власній державі, що виникає на її – спільнотній – основі. Та так стається за умов системного врівноваження внутрішньодержавного функціонування. Але за умов навпаки – при слабшанні захисного завдання держави щодо спільноти-ядра – спільнота заактивує увесь свій державотворчий та культурозахисний потенціал в обстоюванні правового поля існування «прилюдної» держави (public state).

Час «інформаційного суспільства» – це епоха швидкого повідомлення, а так само швидкого системного звідомлення (звіту), тобто інформаційного синтезу та систематизування. Навіть за наявності інших – альтернативних – інформаційних джерел все одно в «інформаційній офіційщині» переважає певна трансляційна домінанта, що діє на рівні цільових повідомлень та смислових закладань. В усіх державах провідним чинником є, звісно, самопропагування та самоутвердження. Його дію розраховано

з ефекту «змасовіння», в основі якого сприйняттеві чинники «масової свідомості». Завдяки їм випрацьовується одностайність як солідаритет корпорації. Застосовуючи його, можна зібрати загал, що відстоюватиме певне «за» та відкидатиме певне «проти». Надмір галасливої офіційщини завжди має врівноважувати наука з її достеменно вивіченим знанневим арсеналом.

Отже, в обставинах сьогодення одним із провідних завдань, що теж лежить на українознавстві, є подальша українізація суспільного життя та всіляке пропагування «українського». Тобто розширення інформаційного простору та утвердження інформаційного суспільства, де будуть представленими україноцентричні комунікативні та смислові домінанти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бараш Р. Политические языковые игры в русском. Нации и этничность в гуманитарных науках. Этнические, протонациональные и национальные нарративы: формирование и репрезентация / под. ред. А. Даудова, С. Федорова. Санкт-Петербург: Алетейя, 2017. С. 151 – 164.
2. Бидни Д. Культурная динамика и поиски истоков. Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. 2-е изд. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. С. 305 – 420. (Серия «Культурология. XX век»).
3. Грякалов Н. Жребии человеческого: очерки тотальной антропологии. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2015. 438 с.
4. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей / пер. з фр. Т. 4. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 440 с.
5. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 400 с.

6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 685 с.
7. Карнейро Роберт Л. Культурний процес. Антологія досліджень культури. Інтерпретації культури. 2-е изд. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. С. 421–438. (Серія «Культурологія. ХХ век»).
8. Крєбер Алфред Л. Конфігурації розвитку культури. Антологія досліджень культури. Інтерпретації культури. 2-е изд. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. С. 464 – 496. (Серія «Культурологія. ХХ век»).
9. Кун Т. Структура наукових революцій. Москва: Прогресс, 1977. 300 с.
10. Націоналізм: антологія. 3-тє видання / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. xlv + 684 с. («Політичні ідеології»).
11. Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах. Т. 2. Повісті та оповідання. Київ: Дніпро, 1980. 237 с.
12. Нудьга Г. Перші магістри і доктори: українські студенти в університетах Європи XIV–XVIII ст. *Жовтень*. 1982. № 3. С. 89 – 102.
13. Румянцева О., Файбышенко В., Шеманов А. Человек и его иное: к истории субъективности. Санкт-Петербург: Алетейя, 2017. 384 с.
14. Таратухина Ю., Цыганова Л., Ткаленко Д. Межкультурная коммуникация в информационном обществе: учебное пособие. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 255 с.
15. Українознавство: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. М. Обушного. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 672 с.
16. Український радянський енциклопедичний словник: в 3-х т. / редкол.: А. Кудрицький (відп. ред.) та ін. 2-ге вид. Київ: УРЕ, 1987. 736 с.
17. Ушкалов Л. Чарівність енергії: Михайло Драгоманов. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 600 с. (Серія «Постаті культури»).
18. Ціпка А. Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності. Київ: Леся, 2015. 747 с.
19. Ціпка А. Світотворче підґрунтя у формуванні та існуванні української спільноти на тлі загального досвіду застосування спільнотного. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 182–186.
20. Ціпка А. Україна і Близький Схід. Україна і Схід: панорама культурно-спільнотних взаємин: монографія / упоряд. В. Резаненко, А. Ціпка; передм. А. Ціпка. Київ: Українська Видавнича спілка, 2001. С. 51–109.
21. Ціпка А. Українська словесна культура: системний модус спільнотного. *Українознавство*. 2015. № 2 (55). С. 114–119.
22. Ціпка А. Форми українознавства у ХІХ–ХХІ ст.: від українських студій до українології. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 3. С. 145–150.
23. Шугуров М. Неосуществившийся университет в Новгород-Северске (Два письма о нем 1802–1803 гг.) [1. Письмо мало-российского генерал-губернатора кн. А. Куракина к директору Новгород-Северского училища И. Халанского; 2. Письмо И. Халанского к А. Куракину]. *Киевская старина*. 1882. Т. 1. № 3. С. 592–597.
24. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні ХVІ–ХVІІ ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

REFERENCES

1. BARASH, R. (2017). Political Language Games: Playing Russian. In: F. DAUDOV, S. FEDOROV, eds., *Nations and Ethnicity in the Humanities. Ethnic, Protonational, and National Narratives: Formation and Representation*. Saint Petersburg: Aleteyya, pp. 151–164. [in Rus.]
2. BIDNI, D. (2006). Cultural Dynamics and the Search of Origins. In: *Anthology of Cultural Studies. Interpretation of Culture. ("Cultural Studies Series. 20th Century")*, 2nd ed. Saint Petersburg: Saint Petersburg University Press, pp. 305–420. [in Rus.]
3. GRYAKALOV, N. (2015). *The Human Lots: Essays on Total Anthropology*. Saint

Petersburg: DMITRIY BULANIN, 438 p. [in Rus.]

4. *European Dictionary of Philosophies: The Untranslatable Vocabulary*. (2016). Vol. 4. Kyiv: DUKH I LITERA, 440 p. [in Ukr.]

5. YERMOLENKO, V. (2018). *Unsteady Ideologies. Ideas and Politics in Europe of the 19th–20th Centuries*. Kyiv: DUKH I LITERA, 400 p. [in Ukr.]

6. YEFREMOV, S. (1995). *The History of Ukrainian Literature*. Kyiv: Femina, 685 p. [in Ukr.]

7. KARNEYRO, R. (2006). The Cultural Process. In: *Anthology of Cultural Studies. Interpretation of Culture*. (“Cultural Studies. 20th Century” Series), 2nd ed. Saint Petersburg: Saint Petersburg University Press, pp. 421–238. [in Rus.]

8. KREBER, A. (2006). Configurations of Cultural Development. In: *Anthology of Cultural Studies. Interpretation of Culture*. (“Cultural Studies. 20th Century” Series), 2nd ed. Saint Petersburg: Saint Petersburg University Press, pp. 464–296. [in Rus.]

9. KUN, T. (1977). *The Structure of Scientific Revolutions*. Moscow: Progress, 300 p. [in Rus.]

10. PROTSENKO, O., LISOVYI, V. (2010). *Nationalism: Anthology*. (“Political Ideologies” Series). 3rd ed. Kyiv: Prostir, Smoloskyp, xlv. + 684 p. [in Ukr.]

11. NECHUI-LEVYTSKYI, I. (1980). *Stories*, Vol. 2 of *Works in Two Volumes*. Kyiv: Dnipro, 237 p. [in Ukr.]

12. NUDHA, H. (1982). The First Masters and Doctors: Ukrainian Students at European Universities of the 14th–18th Centuries. *Zhovten*, (3), pp. 89–102. [in Ukr.]

13. RUMYANTSEVA, O., FAYBYSHENKO, V., SHEMANOV, A. (2017). *Man and His Other: On the History of Subjectivity*. Saint Petersburg: Aletyya, 384 p. [in Rus.]

14. TARATUKHINA, Yu., TSYGANOVA, L., TKALENKO, D. (2019). *Intercultural Communication in the Information Society: A Training Manual*. Moscow: Higher School of Economics Press, 255, [1] p. [in Rus.]

15. OBUSHNYI, M., ed., (2008). *Ukrainian Studies: A Textbook for Students of Higher Educational Institutions*. Kyiv: “Kyiv University” Publishing Center, 672 p. [in Ukr.]

16. KUDRYTSKYI, A., ed., et al. (1987). *Ukrainian Soviet Encyclopedic Dictionary*: In 3 vol., 2nd ed. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 736 p. [in Ukr.]

17. USHKALOV, L. (2019). *Charm of the Energy: Mykhailo Drahomanov*. (“Cultural Figures” Series). Kyiv: DUKH I LITERA, 600 p. [in Ukr.]

18. TSIPKO, A. (2015). *Spiritual Stairs of Ancient Ukrainian Verbal Culture*. Kyiv: Lesia, 747, XVI p. [in Ukr.]

19. TSIPKO, A. (2011). The World-Creative Ground in the Formation and Existence of the Ukrainian Community on the Background of General Experience in Using the Community Essence. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), (5), pp. 182–186. [in Ukr.]

20. TSIPKO, A. (2001). Ukraine and the Near East. In: V. REZANENKO, A. TSIPKO, comps., *Ukraine and the East: A Panorama of Cultural and Community Relations: A Monograph*. Kyiv: Ukrainian Publishing Union, pp. 5–109. [in Ukr.]

21. TSIPKO, A. (2015). Ukrainian Verbal Culture: System Mode of Communality. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2 (55), pp. 114–119. [in Ukr.]

22. TSIPKO, A. (2010). Forms of Ukrainian Studies in the 19th–21st Centuries: From Ukrainian Studies to Ukrainology. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Vol. 3, pp. 145–150. [in Ukr.]

23. SHUHUROV, M. (1882). The Unrealized University in Novgorod-Seversk (Two Letters about It in 1802–1803) [1. A Letter of the Little Russian Governor-General and Prince A. Kurakin to the Director of the Novgorod-Seversk School I. Khalanskyi; 2. Letter from I. Khalanskyi to A. Kurakin]. *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), Vol. 1 (3), pp. 592–597. [in Rus.]

24. YAKOVENKO, N. (2002). *A Parallel World: Studying the History of Ideas in Ukraine in the 16th–17th Centuries*. Kyiv: Krytyka, 416 p. [in Ukr.]